

A betegség és a halál megjelenítése az erdélyi epitáfiumokban¹⁰²

Bevezetés

Többször volt alkalmam áttekinteni a társadalomtörténeti korszakok, a korszakokon belüli életpályamodellek, valamint a biografikus történetek viszonyát. Ebben az értelmezésben a korszak olyan – adott vagy konstruált – környezet, amely ideológiai (vallás, politikum, morál), gazdasági (életszínvonal, tárgyi berendezettség, gazdálkodás), életvezetési (foglalkozás, életeszmény) stratégiák által szabályozza a kortársak életpályáját. Továbbá, a korszakhatárokon belül kiépülő társadalmi diskurzus különböző normák, finalitások és stratégiák alapján megjeleníti és forgalmazza az életpályák reprezentációit, az élettörténeteket. (Keszeg 2007e.)¹⁰³

Az *emlékezetközösség* fogalmát – Pierre Nora alapján – Jan Assmann definiálta.¹⁰⁴ A terminus azt a közösségtípust nevezi meg, amely emlékezeti tartalmakat hoz létre, gondoskodik e tartalmak kihelyezéséről, forgalmazásáról és érvényben tartásáról. Esetünkben az emlékezetközösség a halott személyre vonatkozó tudást összegző és kihelyező, a halott emlékét ápoló közösség megnevezésére szolgál. Értelmezésünk szerint a temetés idején megtörténik a halott biográfiájának, genealógiai és társadalmi kapcsolatainak megszerkesztése, közönség előtti népszerűsítése és kihelyezése (megörökítése), ezt követően pedig különböző alkalmakkor (évfordulók, temetések, halottak napja, temetőlátogatás) sor kerül a halott kihelyezett emlékezetének felelevenítésére. A halott emlékének rituális formában való megszerkesztésében több kontextualizált egyén vesz részt. A halottsiratás a női hozzátartozók (édesanya, feleség, leánygyermek) feladata. A gyászjelentőt és a sírfeliratot a felnőtt, közeli hozzátartozók fogalmazzák meg. A sírfeliratot településenként egy-egy fejfaragó véglegesítette. Az 1950–1960-as évektől sztereotip szövegeket kínálnak fel a sírkövet öntő építkezési vállalkozók is. A halottbúcsúztató verset a 18. század során a gyülekezet lelkésze, vagy egy felkért lelkész vagy tanító szerkesztette meg. A vers megírása a 19. században átkerült a kántor, a parasztkántor kezébe, a 20. század

102 A betegség és a halál megjelenítése az erdélyi epitáfiumokban. In: Pócs Éva (szerk.): *Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományos közeli megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 2010, 677–694.

103 Továbbá: *20. századi életpályák és élettörténetek*. A Marie Curie Host Fellowships for the Transfer of Knowledge projekt keretében szervezett konferencián elhangzott előadás. Pécs, 2009. május 15–16.

104 Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy értelmezésünk szerint az emlékezetközösségbe egyaránt beletartoznak a temetési szertartásban részt vevő kortársak és a halott emlékének őrzését felvállaló leszármazottak is.

során egy-egy helyi, autodidakta költő írja meg a halottbúcsúztatót. A gyülekezet lelkésze ma a prédikáció keretében emeli ki a halott életének példázatait.

Korábban kísérletet tettem már a történelem epitáfium keretében való megjelenésének elemzésére (Keszeg 2008c). Jelen tanulmány hasonló szándékot követ. Kérdése a következő: az epitáfium mint reprezentáció hogyan jeleníti meg a betegség életpályát modelláló hatását, illetve a halállal mint sorseseménnyel való kapcsolatát. A halott emlékének kihelyezésében és ápolásában milyen szerepe van a betegsége megjelenítésének? Az individuális sors megjelenítésében milyen szerepe van a betegség számontartásának? Az epitáfium milyen mértékben és formában vállalja fel a halált kiváltó betegség megörökítését?

Az elemzésbe bevont szövegtörzset 963 epitáfiumot tartalmaz, ötvennyolc romániai településről. Az epitáfiumok időben egyenletesen oszlanak meg. A legkorábbi epitáfium 1570-ből származik, a legfrissebb sírfelirat pedig 2005-ből. A háromszázhetvenöt évet átfogó időintervallum lehetővé teszi az epitáfiumírás *longue durée*-ben való szemlélését.

A betegség az epitáfiumokban

A sírfelirat gyakran *drámai elemeket* és hangulatot visz az életpálya megjelenítésébe. A benne megjelenő élettörténet a betegségekkel és a halállal való küzdelmet jeleníti meg. 1795-ben egy marosvásárhelyi epitáfium epikus hitelességgel számol be a halál körülményeiről:

1779
KI VOLT SZEMEK ELŐT TSAK KEVÉS
IDÖKET
TIZENNYOLTZ ÉS HÁROM FERTÁLY ESZ-
TENDÖKET
OH MELY KEDVESEKET MELY IGEN
KELLÖKET
DE MÁR ÉRTE BUJOK ÉRI A FELHÖKET
E JAJ ALIG SZÜNIK MÁS JÖ NEMSOKÁRA
EZER HÉT SZÁZ HETVEN KILENTZ UJ-
JULTÁRA
JANUARIUSNAK HATODIK NAPJÁRA
RÁ TALÁL A HALÁL FILEP JULJÁRA
MIKOR UJJ ESZTENDÖT TSAK TIZENHA-
TOTSKÁT
ÉRT MEG ÉS A MELLETT KILENTZ HOL-
NAPOTSKÁT
LE VERE SZÜZET E TULIPÁNTOTSKÁT
E SZELID ÁRTATLAN GYENGE BÁRÁNYOTSKÁT
HÁRMAN NYUGOSZNAK MÁR ITT E SIRHALOMBA

EGYBEÖLELKEZVE MINT ÉDESÁLOMBA
MIG KEDVES SZÜLÉIK ÉRKEZNEK AZOMBA
HOGY EGYÜTT MENNYENEK A PARADITSOMBA¹⁰⁵

Barla Klára hajadon 1885-ben, tizenöt évesen hunyt el Várfalván. Mielőtt megadta volna magát a halálnak, „élet és halál / megvítak / egymással”. A székelykocsárdi Kónya Zsigmond 1866-ban született. 1887-ben a kolozsvári kereskedelmi akadémia másodéves hallgatója volt, amikor „véletlenül” „letarolta / a kérlelhetetlen / mostoha sors”. Zsakó János negyvenkilenc éves korában „hir / telen jót halál / áldozattja lett”, amiután első felesége és annak szülei mellé temették (Torockó, 1893). Sepsiszentgyörgyön 1901. február 7-én hunyt el a huszonkét éves Vánca Róza, másnap a tizenöt éves húga, Anna. Ugyanazon a napon helyezték őket örök nyugalomra.

Családi tragédiát, természeti katasztrófát örökít meg a korondi temető 1913-ból származó sírfelirata:

A HALÁL GYAKRAN KA
SZÁL HARMUNKAT EGYSZ
ERRE TALÁLT KOVÁCS LINA, ANNA,
MIHÁLY HIRTELEN BORITJA VIZÁR. 1913 JUL 17.IK
NAPJAN ÉRE MINKET
E NAGY CSAPAS
9, 5 ÉS 2 ÉVESEN
NYUGODJATOK BÉKÉBEN.¹⁰⁶

1807-ben Marosvásárhelyen hunyt el az a Tóth Klára, aki korábban elveszítette férjét, tizenhét- és tizenegyéves leányait, maga pedig két esztendeig szenvedett a „nyavalyák keresztjei” alatt (1807, Marosvásárhely). A mezőmadarasi Bothos János 1823-ban hunyt el, hetvenhároméves korában. A betegség miatt „roncsolt teste” sokat szenvedett, ám ennek ellenére „ugy szenderedett el / miként a nap elhunyt estve / mosojgo tekintettel”. Az újtordai gegesi Suba József nője, Bilemberg Anna 1792-ben született, harmincnolc évet élt boldog házasságban, két gyermeket nevelt fel. „Hosszas hervadozása után” 1854-ben szenderült át az örökkévalóságba. A körösfői Korpos György 1873-ban „nagy kollerában” hunyt el. A torockói Vernes Istók 1883. június 6-án halt meg, hetvenéves korában, negyvennégy év házaseset után, kínos betegség következtében. A disznajói Kocsis Árpádnak (1916–1935) „egy nehéz betegség megölte szívét”.

Egy 1939-es mérai sírfelirat részletesen mutatja be Sándor György betegséggel folytatott küzdelmét:

NYOLCÉ
VES KORÁTOL ALIG VOLT
JONAPJA MERT TESTÉT
ÁLLANDON. BETEGSEG

105 Lejegyezte Kocsis Melinda egyetemi hallgató, 2004-ben.

106 Lejegyezte Kiss Tünde egyetemi hallgató, 2002-ben.

BÁNTOTTA. BETEGSÉGÉT
HORDOZTA. ISTENBEN
TETT HITTEL TELVE
VOLT A SZIVE IGAZ SZERETETTEL. ABBAN
REMÉNYKEDET HOGY LESZ
JONAPJAMIR HIRTELEN AZ
URÖT ELSZOLITOTA KED
VES /SZÜLEITÖL/...¹⁰⁷

Egy 1881-ből származó sírfelirat családi tragédiát örökített meg. Nagy Sándor házában egy téli éjszakán tűz ütött ki, s a „véletlenül támadt füst” végzett a harmincöt éves családfővel és hét- és négyéves gyermekeivel. A pusztulást csupán a harmincnégyéves háziasszony élte túl. A csomakőrösi Kelemen Józsefné Kelemen Ágnes ötvenévesen az „oláh betöréskor” lelte halálát 1918. szeptember 1-jén. Vadasdon Páll Endrét „villámcsapás által magához szólította” az Úr, 1962-ben. Korondon 1970-ben a huszonhétéves ifj. Simó Mihály hunyt el. Halála körülményeit sírfelirata így örökíti meg: „Arviz sodort mély / siromba Juhod vize / hullamaba. Ott lel / tem az en halalom / itt maradt a nagy fájdalom”. Barabás Istvánné szül. Csizmadia Ella 1942–1971 között élt Vadasdon. Váratlan haláláról a sírfelirat értesít: „Jó szüleim fájdalmára tétettem e sötét sírba. 1971-ben tört szörnyű halál életemre. Karlos / Tamás nem vigyázva a konyhában tüzet bocsáta. Így oltá el életemet, 28 éves lelkemet.” A magyardécei Füstös Enikő Ilona 2001-ben, huszonnégy évesen hunyt el, miközben „élete árán is életet adott”.

Szokás volt, és napjainkig is az maradt *a kor strukturális betegségeinek* (himlő, járvány, rák) megörökítése. 1803-ban az aranyospolyáni Horváth Ferenc karjaiból a himlő ragadta ki három iskolás gyermekét:

HORVÁT FERENTZ ITT LELTE
S KARJAIVAL MEGÖLELTE
KÉT TANULÓ FIAIT
SÁNDORT S DANIELT
ZOKOGÁSSAL HAGYTA ITT
RÁKHEL IS KÉT SZERE[...]
AKIKET EGY ORÁBA
BOTSÁTOTT A SÍR PORÁBA
EZERNYOLTZSZÁZ HÁROMBA
LÉPTEK ŐK E GYÁSZHALOMBA
KIKET IS IDE ŰZE
A HIMLŐ SZÖRNYŰ TŰZE¹⁰⁸

¹⁰⁷ Lejegyezte Szalma Anna-Mária egyetemi hallgató, 2002-ben.

¹⁰⁸ Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2000-ben.

1848-tól kezdődően a *házasított történelem motívuma* épül be a sírjelre kerülő biográfiába. A betegséggel való viaskodás méltatlanná válik a sírfeliraton való megjelenítésre. Helyette kihangsúlyozódik és heroikus méretet ölt az 1848-as forradalomban, a két világháborúban és a hadifogságban való részvétel. A történelem viharában elpusztuló egyén hol a patriotizmus, hol a háborúellenesség perspektívájába van beállítva. A történelemre való hivatkozás heroizálja az elviselt szenvedést, betegségeket, valamint a szenvedés nyomán előálló halált. Sándor Albert 1914-ben „hősi halált halt / Galiciában” (Csomakőrös). Dancs Zsuzsanna huszonnégy évesen, 1917-ben ápolónőként halt hősi halált a fronton (Csomakőrös). Alvincen Kromek Alajos (1876–1916) szülei sírjára vésték fel, hogy „eltűnt Galiciában”. Héderfáján Szakács Mihály és Julia János nevű fiuk (1891–1914) emléket örökítették meg sírköyükön: „A háboruba vezett el”. A koltói temetőben Lakatos Árpád sírkövén olvasható: „hősi halált halt meg a / nagykárolyi harctéren / Szül. 1922 II 15 megh. 1944 X 20.” A sepsiszentgyörgyi Berkovics Mór Annuska nevű felesége „elhunyt Auschwitzba / 1944”. Korondon Tófalvi Mária sírkövére került fel fia emléke: „hóshalált halt fia / Tófalvi Lajos / sz. 1916 m. 1945 / pihen orosz földben”. A vadasdi Madaras János szintén a háború áldozatává esett: „Madaras János volt a nevem, 20 évet éltem. Ifjúságom elhervadott, testem orosz földben pihen. 1925–1945. Emlékét őrzi, szívébe zárta édesanyja”. Torockón Veres Ferikének a szülei állítottak emléket, „kit a háboru vihara elsodort / s idegen földbe alussza / örök álmát”. A bánffyhungyadi D. Péter András huszonzét évesen halt meg, édesapjával együtt életét „a haza / áldozatul kívánta”. Dezső Miklós 1952-ben hunyt el Disznajón. „Háborúnak durva kése / Hosszú évek szenvedése / Vitt a sírba” – örökítette meg sírfelirata. Az árkosi Ütő András „meghalt hadifogságban”, 1945-ben. Az 1989-es romániai változások tették lehetővé a mártíromságot szenvedett vadasdi tanító emlékének megörökítését: „Sántha József ig[igazgató]-kantor-tanító 1890–1949. népének és egyházának hű tanítója. Mártíromságának borzalmas emlékét kegyelettel őrzi a hálás utókor. 1949 aug. 7-én okozta halálát az önkény és diktatúra”. A disznajói huszonnégy éves Kristóf Gáspár 1951-ben „katonaságnál veszítette életét”.

Az 1960-as évektől Romániában grandiózus *országépítés* bontakozott ki. A közutak, lakótelepek és ipari egységek, erőművek építésében, akárcsak a bányákban sokan dolgoztak szakmai tapasztalat nélkül. Az ilyenkor elszenvedett halál bemutatásában szintén a pátosz érvényesül. Szabó Dénes huszonzárom évesen katonai szolgálatát a lupényi bányában töltötte; itt érte a váratlan halál 1956-ban. A disznajói temető egyik sírkövén olvasható a harminchétéves Csegöldi Sándor küzdelmének és tragikus halálának története:

CSEGÖLDI SÁNDOR

1946–1983

Utolsót dobbant a fiatal szívem

A ratosnyai völgyben mikor egy oriás

gép kiszorította lelkem

Az utolsó percben is rátok gondoltam

De a nagy fájdalomtól szólni sem tudtam

Bucsuzom tőled drága feleségem

És két szép gyermekem
Értetek küzdöttem és hagytam el életem
Fájó szívvel válok el tőletek¹⁰⁹

Homoródszentlászlón Farkas Mózes „önfeláldozó munká- / ban baleset áldozat / ta lett” 1958-ban. Disznajón 1995-ben újabb tragikus halálesetre került sor, a harmincegyéves Kristóf F. András munka közben életét veszítette. A sírvers az áldozat nevében számol be az eseményekről: „egy végzetes reggel / Hogy munkába álltam / Rá egy pár orára / Rettentően jártam / Rám zuhant egy nagy fa / Széttúzta a fejem / S abból meghaltam / Vásárhelyen”.

Ez a tendencia 1989 után tovább él. Amikor Romániában a rendőrség elveszítette tekintélyét, és az országban általánossá vált a létbizonytalanság, a közlekedési szabályok áthágása, a *közúti balesetek*, az *orvtámadások* áldozatainak sírfeliratai pregnánsan jelenítik meg ezeket a motívumokat. „Fiatal életem rövidre vólt szabva / Virágzó koromba hultam el a porba” – panasolja el 1972-ben Szász T. Ferike, egy közúti szerencsétlenség tizenhároméves héderfaji áldozata. 1979-ben Korondon a tizennyolc éves Simó Ferenc orvtámadásnak esett áldozatul: „Haza indult akkor / de lesujtott raja / ott hagytak az utnak poraba / a gyilkos kezek kioltották ifj / eletemet”. Egy kökösi házaspár, Kovács Sándor és Erdélyi Izabella 1943. augusztus 20-án „egy baleset áldozatai lettek”. Korondon az áldozat így mondja el halála körülményeit:

Itt pihennek egy
igazi édes testvér
az ő kis öccsével
SIMÉNY ÁKOS
1927–1965
SIMÉNY DOMOKOS
1965–1968
Amig éltem sokat szaladgáltam
míg egy luxusos kocsi elé futottam
s életem eloltotta így
hagytam szüleimet bu
ban. Szüleim ha erre járnak
lássák a mosolygós arcomat.¹¹⁰

Az 1980-as években a temetés jelentős mértékben újra áttevődött a *vallásos horizontba*. Míg korábban – a 19. és a 20. század közepe között – a bibliai ige a protestáns lelkészek és családtagjaik sírjelen fordult csak elő, a 20. század második felében, a totalitárius rendszer társadalmának ideológiai reorientációját követően erősödő mértékben terjedő újkeresztény mozgalmak hatására az eljárás általánossá vált. Az Isten iránti feltétlen bizalom, a csapásoknak égi üzenetként való értelmezé-

109 Lejegyezte Vita Imola Renáta, 2003-ban.

110 Lejegyezte Kiss Tünde, 2002-ben.

se hatására a sírjelekről lekerült a betegségek, a halál és más szenvedések felelgetése. A sírfelirat maga is az euforikus vallásos élményt kezdi el propagálni.

„Én az Úrban bízom”

KISS IMRÉNÉ

1914–1968

KISS IMRE

1904–1984

Emléke mindig megmarad.¹¹¹

„BÉKESSÉGET HAGYOK NÉKTEK...

NE NYUGTALANKODJATOK A TI

SZIVETEK...” JN. 14, 27.

ITT VÁRJA FELTÁMADÁSÁT

MUSZKA JÁNOS

1947–1986

EMLÉKÉT SZERETETTEL ŐRZIK

KEDVESEI.

„IGEN ATYÁM,

MERT IGY VOLT KEDVES TE ELŐTTED.”

MT. 11, 26.

1987¹¹²

ORBÁN MÁRTON

1916–1989

LOVÁSZ LUJZA

1918–

„MERT NÉKEM AZ

ÉLET KRISZTUS ÉS A

MEGHALÁS

NYERESÉG” FIL. I. 21¹¹³

ITT NYUGSZIK KISDED

TAR RAYMOND JÁNOS

SZ. 1996 V 17 MH. 1997 III 30

„HAGYJÁTOK BÉKÉT E KIS GYERMEKNEK

ÉS NE TILTSÁTOK MEG NEKIK,

HOGY HOZZÁM JÖJJEK, MERT

ILYENÉKÉ A MENNYEKNEK ORSZÁGA”

Máté 19: 14¹¹⁴

111 Both Zsuzsa gyűjtése, Feketelak, 2002.

112 Szalma Anna-Mária gyűjtése, Méra, 2002.

113 Ferenczi Eszter gyűjtése, Angyalos, 2004.

114 Lejegyezte Bölönyi Helga Tünde, 2003-ban.

Harasztoson 1979-ben hunyt el Király Ferenc felesége, szül. Király Irén. Síremlékét mindkettejük számára az özvegyen maradt férj készítette el: „Sírunk örök álma felett / Urunk maradj velünk / Te adj csöndes nyugodalmat / Atyánk jó Istenünk.” Ezzel a vallásos fohással indul az epitáfium szövege, majd így folytatódik: „Földi munkánk után / Ennyi maradt nekünk / Ez a gyászos síremlék itt / Mely jelzi nyughelyünk.” Zárásként pedig: „Itt nincsen szenvedés / Fájdalom és bánat / Itten minden hívő szívbe / Örök béke árad.”

Az 1950–1960-as évektől kezdődően a biografikus motívumok visszavonulásának más motivációi is vannak. A *politikai ideológiával* való találkozás, a politikai eszme győzelmébe vetett hit szintén mérsékelte a szenvedés, a halál megjelenítésének intenzitását. A koporsó mellé felálló elvtársak elhallgattatták a gyászoló család fájdalmát, a halott emlékét, s az elvtárs halála, életének lezárulása helyett a kommunista eszme, a szocialista forradalom töretlenségéről beszéltek. Tanulmányában Zoe Petre mutatja be azt a kommunista funerális rítust, amely az elvtárs temetésének ürügyén a kommunista eszme diadalát, a halott biográfiája helyett a párt- és eszmetörténetet népszerűsítette, a személyes fájdalom helyett a kollektív optimizmus propagandáját végezte, láthatatlanná téve az individuumot (Petre 1998). Egy marosújvári síron szerepel:

Itt nyugszik
KOVÁCS FERENC
bányász
sz. 1886 m. 1960
Emléke legyen áldott
Hűséges és igaz szocialista munkás volt.
KOVÁCS ELIZA
sz. 1919 m. 1994¹¹⁵

A kisebbségi sorsban, s ezt követően a diktatúra éveiben a *szépirodalom* szintén felkerült a síremlékekre. A szenvedéssel és a halállal kapcsolatos szépirodalmi motívumok, aforizmak biografikus funkciót öltöttek magukra. 1979-ben Szatmárnémetiben egy negyvenhatéves apa és tizenötéves fia tragikus balesetben hunyt el; sírkövékre Juhász Gyula *Néma jajszó* című versének – enyhén módosult – részlete került: „De jaj annak, ki él még s már halott, / Előtte semmi s mögötte minden, / imádság, átok, mind hasztalan”. A koltói Szöllösi házaspár sírkövére 1989-ben Vörösmarty Mihály *Szózatának* sorait írták: „A nagy világon e kívül nincsen számodra hely / Áldjon vagy verjen sors keze / Itt élned, halnod kell”. 1995-ben, negyvenkét évesen hunyt el a széki Serestély János. Özvegye Ady Endre *Az Úr érkezése* című versének parafrázisát választotta mottóként: „Mikor a terhem / Roskadozva vittem, / Csendben és váratlanul / Átkarolt az Isten”. Kolozson 1999-ben halt meg hatvanhét évesen a kovácsmester és kántor Bíró Ferenc. Az özvegyen maradt óvónő feleség kettejük közös síremlékére Dsida Jenő versét vésette: „Megtettem mindent,

115 Lejegyezte Balogh Ildikó, 2005-ben.

amit megtehettem / Kiknek tartoztam, mindent megfizettem / Elengedem mindenki tartozását, / Feledd el arcom romló földi mását”. Egy parajdi orvos házaspár a kopjafájára Kányádi Sándor *A mi utcánk* című költeményének részletét választotta: „Becsületből / akit innen / tarisznyál- / tak azt egy / könnyen nem / fogja az élet / piszka mert / itt még a sár / is tiszta”.

Az 1960-as évektől a sírfeliratokban felerősödött az *emlékverslira* hatása. A populáris költészet formái a 20. század első felében szervesen beépültek a különböző csoportkultúrákba. Pedagógusok közvetítésével a falvédószövegek mind a falusi, mind a városi munkáskörnyezetet meghódították. A két világháború idején az emlékversírás mind a nők, mind a férfiak íráskultúrájában helyet kapott. Az 1950-es évektől ez a költészet az iskolai szubkultúrába épült be, s az elitkultúra alternatívájaként működött. A nyers valóságot, a gondokat ellensúlyozó érzelmi telítettség, az illuzorikus szemlélet kompenzáló szerepe, az egzisztenciális problémákat megjelenítő közhelyek alkalmasnak bizonyultak a betegségek, a gyász feldolgozására, enyhítésére, a személyes érzések kifejezésére. Az emlékverslira tartalmi és textuális elemeit a regionális sajtó gyászjelentő rovata is fenntartások nélkül elfogadta. Az alábbiakban kiemelt szövegrészek eltakarják a betegséget, a szenvedést.

„Elválasztott a sors, összefűzött a sír” – olvasható a disznajói temető 1957-ben, egy húszéves fiú és tizenhét éves menyasszonya számára állított síremlékén. Az 1992-ben húszévesen elhunyt szilágysámsoni lány sírfeliratán ez áll: „Tiéd a csend és a nyugalom / Miénk a Könny és a Fájdalom”. Egy Szatmárnémetiben háromnapos korában, 1969-ben elhunyt csecsemő sírfeliratában a szülők így búcsúznak: „Tied a csend / és a nyugalom / enyém a könny / és a fájdalom”. Szilágysámsonban az 1957-ben elhunyt családfőnek a család nevében az özvegy állított síremléket: „Szerettünk még éltél / Siratunk míg élünk” – olvasható az epitáfiumban. Detreheimtelepen tragikus körülmények között hunyt el egy huszonegyéves legény, 1960-ban. Síremlékére a család a következő mottót vésette: „Szerettünk, féltettünk, elvesztettünk, / Gyászba borult az életünk / De Krisztusnál újra együtt leszünk”. Magyardécsében 2001-ben szülés közben hunyt el a huszonnégyéves édesanya. Az újszülött nevében a halott lánytestvére fogalmazta meg az epitáfiumot: „Csak az tudja mi az igazi / fájdalom, kinek anyukáját / testvérét vagy gyermekét / borítja a sírhalom”. Egy huszonöt éves vadasi fiatalember sírfeliratát az emlékverslira alaphelyzete határozza meg: „Itt nyugszik K. J. 1939–1964. Küzdelem az élet, csüggedni nem szabad, ha vérző szív is van a fájó kebel alatt. Kegyelettel őrzik emlékét szülei és testvérei”.

A több évszázadra kiterjedő szövegekorpuszba a 19. században a *virágénekek* hatása új színfoltot hozott. Főként az ifjan elhunytak sírfeliratában az *élet–halál* oppozíció a *tavas–ősz*, *pompázó virág – elaszó virág*, *zöld ág – száraz ág* metaforákkal van megjelenítve. Ótordában 1805-ben hunyt el Welits Júlia, „akinek XVI tavasz / rosait osztotta / egy komor ősz elhervasztatta”. Egy torockói sírfelirat szerint Vernes Ilona „élte 17 évében leve / tsak megaszott ág” (1840). A tordai Bilemberg Anna 1854-ben, harmincnyolc évesen „hosz / szas.hervadozása.után.a. / boldog.öröké.valósággra.át. / szenderült”. Az ifjú férj és apa Telegdi Sámuel harminchárom „virágozó tavasz / sza után hervasztta / el egy mostoha ősz”. A méysz-

kői Szolga Róza tizenöt évesen hunyt el, 1882-ben, „szíve oly korán elhervadt”. A mézskői temetőben a hajadonok sírkövein visszatérő formula a „letört virág / ki sem nyíla / [Dali Ágnes] / elhervada” (1893, 1896). A harasztosi Olcsvári Mari kilenc évet élt, 1899-ben halt meg. Sírfelirata szerint „virág vol / tam el hervat / tam nem is él / tem sírba szál / tam”. Széken Filep H. János 1942-ben hunyt el, egyéves korában: „elhervadt kisvirág volt”. A parajdi Kacsó Károly huszonnégyszéves korában vesztette életét, 1953-ban, „fjatal korába letört / szép rózsza”. A disznajói Zsigmond Attila tizenhét évet élt, 1959-ben halt meg: „Elhervadt virágom / Nyíló erdejében / Kialudt életem / Legszebb idejében.” Szatmári Ferenc, Anna és Ilus, a három testvér fiatalon költözött a sinfalvi temetőbe (1932, 1938, 1955): „három testvér. Három / bimbó k isem nyilva / fiatalon jötek a sírba.” A disznajói Ifjú Dancea József Severin huszonnégyszéves korában hunyt el, 1978-ban: „Alig értem el / vállasztott pályámat / Nem sokat élveztem boldogságomat / Négy hónap után a halál engem / Elragadott / Szép fiatal rózsza alig hogy kinyíltam / 24 éves korban máris elhervadtam”. A mezőveresegyházi négyéves Zabolay Rózsa 1978-as sírfelirata szerint „Voltam az életnek / Egy nyíló virága / Kedves szüleimnek / Ékes rózsza szála”.

Néhány esetben a sírversekben más metaforák is feltűnnek. A korondi temetőben „árva madár bús dalolása” siratja az ifjan elhunyt Simó Mihályt (1970). Mezőmadarason Bothos János 1823-ban „ugy szenderedett el / miként a nap elhunyt este / mosojgo tekintettel”. 1925-ben a mérái tizenegy éves Vonó Kata így panaszkolt a halálát: „lehum- / lott az égről. Az / én ragyogó csilla / gom”.

Következtetések

1. Induljunk ki abból az elgondolkoztató kijelentésből, amelyet a francia Pierre Nora munkacsoportja fogalmazott meg. 1986-ban jelent meg az emlékezhelyekről írott tanulmánygyűjtemény, amely a francia állami és intézményi emlékezet szerveződését tekinti át. Hervé Le Bras azt a folyamatot követi végig, amely gyűjteni és szisztematizálni kezdi a társadalomra vonatkozó adatokat. Itt fogalmazódik meg az a gondolat, miszerint a 18. század első felében a társadalomra vonatkozó információ kincstári tulajdon volt, az uralkodó, a miniszterek személyes archívumába tartozott, és az egyénre, az életvitelére, az életmódjára irányuló figyelem részben a kémkedés, a rendőri érdeklődés területén helyezkedett el, titkos, bizalmas és bizalmatlanságot keltő volt. A „politikai aritmetika” birodalmi és hatalmi érdekeket képviselt, ami mind a reális adatok titkosítását, mind a reális szociális mutatók erőszakos, durva megváltoztatását preferálta. Ebből a helyzetből elmozdulás a 18. század végére következett be. A társadalom iránti érdeklődésbe ekkorra beépült a társadalom egészére kiterjedő statisztikai kutatás és a közvélemény-kutatás. Ennek a folyamatnak több olyan fontos területét nevezhetjük meg, ahol a társadalomra vonatkozó tudás megjelenik, hozzáférhetővé válik (demokratizálódik) és felértékelődik (patrimonizálódik).

Megszületett az állampolgárok nyilvántartásának intézménye, az anyakönyv.

Népszámlálásra Európában először 1749-ben került sor. Magyarországon II. József 1784-ben, majd 1787-ben rendelt el népszámlálást. Mára már tudjuk (legutóbb Czoch Gábor Kassára vonatkozó elemzéseiből – Czoch 1998), hogy a lakosság összeírása, majd az adatsorok értelmezése és nyilvánosságra hozatala a kezdetekkor nem minden elfogultság nélkül történt. A folyamat mögött birodalompolitikai érdekek húzódtak, amelyek egy fennálló demográfiai helyzetet, illetve a helyzet megváltoztatásának szükségességét igyekeztek alátámasztani. Tény azonban, hogy a 19. században megjelent a statisztika tudománya. Az először 1749-ben használt fogalom még szoros kapcsolatban volt a latin szó szemantikai jelentésével (állam, állapot), a 19. századtól már kialakult a mai jelentése. Tudjuk, hogy Franciaországban az első statisztikai munka 1825-ben jelent meg. Kolozsvárt Kőváry László 1847-ben jelentette meg *Erdélyország statistikáját*, s ennek előszavában olvasható a kiadó megjegyzése, miszerint ezekre az adatokra „szinte oly szükségünk van reájok, mint a mindennapi kenyérre”. Kőváry könyvének harmadik szakasza második cikkelyében először foglalta össze Erdély társadalmának kvantitatív adatait (a lakosság etnikai, lakhely, foglalkozás, birtok szerinti összetétele) (Kőváry 1847).

Továbbá, de nem utolsósorban a 19. századra a magyar társadalom is elkezdett olvasó nemzetté válni (a terminus Samuel Johsontól származik, aki a 18. századi Britanniát az „olvasók nemzetének” nevezte). A média egy időben kezdte a társadalomra vonatkozó ismereteket terjeszteni és kezdte el a közvélemény alakítását (Wittmann 2000).

Az újkortól kezdődően Európában a mentalitás egy másik forradalmának is szemtanúi lehetünk. Ezúttal az irodalomtörténész segítségére alapozunk. Jacques Voisine mutatja ki azt, hogy 18. században megjelenő autobiográfia mögött nagyobb változás körvonalazódik. Az autobiografikus beszédmód az emberek közötti szimpátia, szolidaritás és kommunikációs nyitottság kialakulását és állandósulását jelzi.

2. Az epitáfiumok szerzői (írastudók, a síremlék készítésének szakemberei) a lokális társadalom tagjai voltak. Egyaránt ismerték a halotról való beszélés lokális szokásait, hagyományait, beszédműfajait, valamint az elhunyt életpályáját, halálának okát, módját, családi viszonyait.¹¹⁶ A halott hozzátartozóinak segítségével megszerkesztették és kihelyezték azokat a biográfiákat, amelyek a meghalt személy emlékét hosszú időre megalapozták.

A betegség motívumának szerepeltetése szempontjából az epitáfiumok két típusa különül el. Az egyik csoport az individuum életminőségét kikezdő betegséget elhallgatja, diszkréten vagy közömbösen kezeli. A másik csoportba sorolhatók azok az epitáfiumok, amelyekben feltűnik a betegség motívuma. Ezek a sírfeliratok

¹¹⁶ Kosáry Domokos az alkalmi költészet újkori hullámát az egyházi és a világi tárgyú irodalom határán helyezi el, a késő barokk „népiesség” korában. A 18. század első felében művelői a nemesek, majd az 1740-es évektől a kollégiumok diákjai. (Kosáry 1996: 200–204, 672.) A sárospataki 18. századi kollégiumi alkalmi költészetéről lásd Komáromy 1992: 16–28. A síremlékek készítői helyi mesteremberek, majd vállalkozók, lásd Erdész 1968.

az életet a betegséggel való heroikus küzdelemként definiálják, a halál okaként a betegséget nevezik meg. A 17. századtól benépesedő erdélyi temetők a halott-társadalom regiszterévé alakultak, s ennek a társadalomnak a bemutatásában nagy szerepet kapott a betegségre és a halál körülményeire való hivatkozás.

3. Az epitáfium írása koronként más-más horizontba illeszkedett. Az individuum halálának értelmezésében szerepet játszott az illető korszak ideológiája és életszemlélete. A szabadságharc és a két világháború, majd a kommunizmus korszakának epitáfiumai a szenvedést és halált a heroizmus dimenziójába integrálták. Az emlékverslira és a vallásos szemlélet előretörése minimalizálta a betegség szerepét, láthatatlanná tette a betegség miatti szenvedést, az egyes betegségekkel járó szenvedést nem jelenítette meg. Mindenik stratégia a betegséghez való viszonyulás, az emlékezet kihelyezésének sajátos formája volt. Egyaránt láttatta az individuális sors és az individuális sors keretét képező korszak specifikumait, a kettő közötti kapcsolatot.

Melléletek (explicit sírfeliratok)

1.
1779
KI VOLT SZEMEK ELÖT TSAK KEVÉS
IDÖKET
TIZENNYOLTZ ÉS HÁROM FERTÁLY ESZ-
TENDÖKET
OH MELY KEDVESEKET MELY IGEN
KELLÖKET
DE MÁR ÉRTE BUJOK ÉRI A FELHÖKET
E JAJ ALIG SZÜNIK MÁS JÖ NEMSOKÁRA
EZER HÉT SZÁZ HETVEN KILENTZ UJ-
JULTÁRA
JANUARIUSNAK HATODIK NAPJÁRA
RÁ TALÁL A HALÁL FILEP JULJÁRA
MIKOR UJJ ESZTENDÖT TSAK TIZENHA-
TOTSKÁT
ÉRT MEG ÉS A MELLETT KILENTZ HOL-
NAPOTSKÁT
LE VERE SZÜZET E TULIPÁNTOTSKÁT
E SZELID ÁRTATLAN GYENGE BÁRÁNYOTSKÁT
HÁRMAN NYUGOSZNAK MÁR ITT E SIRHALOMBA
EGYBEÖLELKEZVE MINT ÉDESÁLOMBA
MIG KEDVES SZÜLÉIK ÉRKEZNEK AZOMBA
HOGY EGYÜTT MENNYENEK A PARADITSOMBA

Marosvásárhely, református temető, Maros megye.

Kőből faragott síremlék. Olaszkoszorú, angyalok díszítik. Méretei: 52/136/14.

Lejegyezte Kocsis Melinda, 2004.

2.

D. O. M. S.
EGY ÖREG ATYÁTÓL E SIR
KÉSZITETETT
MELYBEN TÖLLE HÁROM
GYERMEK TEMETTETETT
MÁRIA SUSANNA LAJOS KIT
OH HALÁL
HOGY EL VIVÉL NÉKÜNK
NAGY BÁNATOT HOZÁL
NEMES SOMBORI GYÖRGY
KEDVES MAGZATTYAI
KIKET BETAKARTAK A
FÖLDNEK HANTGYAI
EGY LAJOST KIT MINDEN
ERÖSSEN SZERETETT
A HALÁL E SIRBE VÉLETLE-
NÜL BÉTETT
IDEJÉN A MIDÖN HUSZ-
EGY ESZTENDŐKIG
TÜNDÖKLÉK AZ IFJAK
KÖZT KEVÉS IDŐKIG
EKKOR A HALÁLNAK VÉ-
LETLEN PRÉDÁJA
LEVE EZ AZ IGAZ KEGYES-
SÉG PÉLDÁJA
MDCCC DIK ESZTENDŐNEK
TÁJÁN
SZENT MIHÁLY HAVÁNAK
HUSZ-HETEDIK NAPJÁN
HULLAS BÁR EGY KÖNYVET
HIDEG TETEMÉRE
MERT NEKED IS E LESZ JUTA-
LAMUL BÉRED
MIDŐN ÉLTED VÉGSŐ HATÁ-
RÁT EL ÉRED
AZ ATYA IS IDE JÖN KED-
VES TÁRSÁVAL
VÁRADI BORBARA EGY HÁ-
ZA TÁJÁVAL

Marosvásárhely, református temető, Maros megye.
Kőből készült síremlék. Címer díszíti. Méretei: 54/170/18.
Lejegyezte Kocsis Melinda, 2004.

3.
HORVÁT FERENTZ ITT LELTE
S KARJAIVAL MEGÖLELTE
KÉT TANULÓ FIAIT
SÁNDORT S DANIELT
ZOKOGÁSSAL HAGYTA ITT
RÁKHEL IS KÉT SZERE/.../T
AKIKET EGY ORÁBA
BOTSÁTOTT A SÍR PORÁBA
EZERNYOLTZSZÁZ HÁROMBA
LÉPTEK ŐK E GYÁSZHALOMBA
KIKET IS IDE ÜZE
A HIMLÖ SZÖRNYÜ TÜZE

Aranyospolyán, Kolozs megye.
Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2000.

4.
SZÉKELY NYIRŐ SÁMUEL 1769EN INNEN 30 ESZTENDŐK
ALATT VISELT M.-VÁ-
SÁRHELYEN A BELSŐ ÉS KÜLSŐ TANÁTSBAN MIN-
DEN FŐBB TISZTSÉGEKET HASZNOSON BÖL-
TSENN, IGAZSÁGOSON AZOK NAGYOBB DISZT VETTE-
NEK TÖLE, MINT Ő AZOKTOL.
NEM KÖVETETT IDEGEN, TSAPODÁR, KÉNYES SZO-
KÁSOKAT AMA' RÉGI, TISZTELE-
TES, MÉLTÓSÁGOS VISELETTEL SZEREZTE 'S OLTAL-
MAZTA ÉRDEMÉT. TESTÉ-
NEK FEN TERMETT, 'S NAGYOT MUTATO ALKOTÁSA
IS SEGITETTE EBBEN. A' JÓK
ÖT NEM GYÜLÖLHETTÉK: MERT A KERESZTÉNY VAL-
LÁSNAK, 'S ERKÖLTSNEK BA-
RÁTJOK VOLT. ÚTÁLTA A' BOLDOGTALAN, TUNYA ÉLE-
TET AZ IDŐNEK TUD-
TA HASZNÁT VENNI. HÁZÁT KÜNN, BENN OKOSONA,
LÁRMA NÉLKÜL IGAZGATA.
JÓ INKÁBB SZERETTE LENNI, MINT LÁTTATNI. MUN-
KÁS ÉLETE VÉGZÖDÖTT
1800. SEPTEMBER 17EN ÉLT 69 ESZTENDÖT, 3 HONAPOT
MELLYEK KÖZÜL 37 ESZ-
TENDÖT HÁZASSÁGI SZÖVETTSÉGBENN. NYUGOSZIK
MÁR E' SIRBAN, A HOVA

A kő másik oldalán:

GYÜJTÖTTE A HALÁL KÉT KEDVES LEÁNYAIT: AMAZ ÖT
ESZES SZÜZEKKEL
TÁRSALKODÓ KÉT SZÜZEKET, A' SZERELMETES ROSÁ-
LIÁT 1790 FEBR 7EN
KI ÉLT 17 ESZT. 4 HÓN. ÉS A' KEDVES ÁGNEST 1788 OCT.

15EN KI ÉLT 11 ESZT,
8 HÓN. REPESŐ ÖRÖMMEL FOG IDE KÖLTÖZNI HIV FÉR-
JÉHEZ 'S KEDVES GYERMEKE-
KEIHEZ (KIKNEK MOST KESERVES SZIVEL SZEREZ
EMLÉKEZETET) TOT KLÁRA 1806.
MAGA THOT KLÁRA IS HORDOZVÁN AZ ÉLET TERHE-
IT 65 A' NYAVALYÁK KERESZTJEIT
PEDIG SZINTE 2 ESZTENDEIG SZENVEDVÉN MINEK
UTÁNNA MEG KISÉRTETETT, TISZ-
TITTATOTT VOLNA 1807IK ESZT NOV 22 ÉN (TAVASZ-
HOZ ILLŐ VIDÁM NAPONN:) MEG HOLT SZE-
RELMES BARÁTJAIHOZ IDE TÉTETETT. MINDNYÁJAN
KELJENEK FEL DITSŐSÉGRE AZ ÚJ ÉLET
HAJNALÁN, MELYNEK NAPJA LE NEM MENYEN 'S
HOLDJA MEG NEM FOGYATKOZIK. ÁMEN. NY. A.

Az oromzaton:

TOLDALAGI
NYÁRÁDI ISTVÁN
ÉLT 63 ÉVET
UNOKÁJA GYULA
ÉLT 22 ÉVET

Marosvásárhely, református temető, Maros megye.
Véssett kőből készült síremlék. Méretei: 90/100/185.
Lejegyezte Kocsis Melinda, 2004.

5.

Észak:

UTAZO!
NÉZD MEG MAGAD A HAL=
LANDOSÁG TÜKÖRÉBE
WELITS JULIANNA
NYUGSZIK E SIR ÉJJELÉBE
AKINEK XVI TAVASZ
ROSÁIT OSZTOTTA
EGY KOMOR ÖSZ ELHERVASZTATTA
MDCCCV ESZT
OCTOB XXI KÉN

Kelet:

Megváltva 1984 ig

Dél:

A FIUI SZERETET ÁLTAL
LÁSZLOFALVÁROL IDE HOZOTT
ÉS ITT EL HALÁLOZOTT
N[...] ANYA
STULAN JULIÁNNA

W[ELIT]S PÉTERNÉ
EMLÉKEZETÉRE
95 ESZTENDŐS KORÁBA
1813 BA
NOVEMBER 2KÁN
ÉRTE VÉGÉT

Torda, Kolozs megye. Ótordai temető.
Faragott, csiszolt kő. Kb. 1,5 m magas.
Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2005.

6.
VERNES ILONÁT FEDI
EZ SÖTÉT SÍR
LELKE MENYBE DITSŐ
KORONÁVAL BIR
1840 BEN E SZÜZ VIRÁG
ÉLTE 17 ÉVÉBEN LEVE
TSAK MEGASZATT ÁG
MIKOR SZEBB[...] FÉNY LETT
ÉLTE PÁ[LYÁ]JA
AKKOR LŐN [...]

Torockó, Fehér megye.
Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2000.

7.
Dél:
BOTHOS JÁNOS
NAK ITT HAMVAD
FÖLDI RÉSZÉ DE VISSZA
SZÁLT LELKE MENYBE
HOL VIGAD
S AZ ÖRÖM KELYHÉT ISSZA
HETVEN HÁROM ÉVEKIG
NYULT
VOLT FÖLDI ELTE 'S EZER
NYOLTZSZÁZ HUSZON HÁ
ROMBA MULT
KI MINT HASZNOS JÓ EMBER
NYUGODJÉK JÓL RONCSOLT
TESTE
MELY UGY SZENDEREDETT EL
MIKÉNT A NAP ELHUNY ESTVE
MOSOJGO TEKINTETTEL

Nyugat:

ÉN
SZEKERES JU
LIANNA
[K]EDVES FÉRJEMNEK
UTÁNNA
NÉNY ÉV MÚLVA IDE
SZÁLTAM
S VELLE VISZONT
EGGYÉ VÁLTAM
HOGY KIKNEK FÖLDI
NAPJAIK
EGYGYÜTT FOLYTAK
HIV PORAIK
ÖSSZVE VEGYÜLVE EGY
GYUTT AT SZUNNYAD
[J]ÁK E NAGY ÉJTZAKÁT
ÖTVEN KILENTZ ÉV
VOLT ÉLTEM
MELYET E FÖLDÖN ÉLTEM
JÓSEF, IMRE 'S JÁNOS HÁROM
GYERMEKIM IS IDE VÁROM

Észak:

IM
JÁNOS FIATOK IS
HOZZÁTOK TÉRE
HÁTRAMARAD
VAN MÉG KÉT NAGYOBB
TESTVÉRE
KEDVES VOLT SZÜLE
IM!
KÉRLEK HÁT ADJATOK
HELJET 'S PORAITOK KÖZ
ZE FOGADJATOK
EZER NYOLTZSZÁZ HARMINTZ
KILENTZET HOGY ÉRTEM
A HALOTTI HARANG
MEGKONDULA ÉRTEM
'S FÖLDI PAPSÁGO
MAT A'
MENNYEL TSERÉLTEM MIDŐN
NEGYVENHÁROM KICSI ÉVIG NYULT ÉLTEM.

Kelet:

A FIUI TISZTELET
'S TESTVÉRI
HIV SZERETET
BETSES HANMVA

IK FELETT
EMELTE E' SIR
KÖVET
MDCCCXXXI
BOTHOS JOSEF

Mezőmadaras, Maros megye.

Terméskőből készült, 2,5 m magas, 1,1 m hosszú, 0,9 m széles síremlék.

Lejegyezte Keszeg Vilmos, 1995.

8.

[ITT NYUG]USZNAK NÉH. NS
[GEGES]I SUBA JÓSEF NŐJE SZ.
[BI]LEMBERG ANNA FÖLDI RÉSZEI
SZÜLETE K.E. NEMES.VÁROSBAN
1792. BEN. NŐJJE. 1795. EN HOSZ
SZAS.HERVADOZÁSA. UTÁN. A.
BOLDOG. ÖRÖKÉ. VALÓSÁGRA.ÁT
SZENDERÜLT. FOLYO. 1854. DIK. ÉV
JAN[UÁR] 8. ÁN. NŐJJE. 1855. ÉV. JANUA
[...].BOSZ. ÉLETEK. 38. ÉVET. KI
[...]. GYERMEKEI
[...]. SÁMUEL ÉS ANNA

Torda, Kolozs megye. Újtordai temető.

Kb. 1 m magas, töredezett, kidőlt, sírhant nélküli sírjel.

Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2005.

9.

EMLÉK KŐ
ITT NYUGSZIK EGY
JO APA ÉS HIV FÉRJ
TELEGGDI SÁMUEL
KI EGYERMEKÉVEL
IFJ. [...].VAL: NŐJÉVEL
ELT 10 TAVASZT KIT
3[...] VIRÁGZO TAVASZ
SZA UTÁN HERVASZTA
EL EGY MOSTOHA ŐSZ
185[...]BE SEP 29DIK
NAPJÁN. IDE VÁRJA
KEDVES NŐJÉT KOSA
JULIÁNNÁT ÉS HÁROM
ÁRVA GYERMEKEIT
GYÖRGY JÁNOS ÉS
MÁRTONT

Torda, Kolozs megye. Ótorda.

Kőből faragott, cementtel befröcskölt síremlék. 1 m magas.

Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2005.

10.

MEGHOLT KOR
POS GYÖRGY NAGY
KOLLERABA ESIR
HALOM FEDEZI A
Z Ö TESTET ES Ö
IT VARJA JÉZUS
SAT BOLDOGGUL
KI [...] HA [...]
KORPOS GYÖRGY

Köröső, Kolozs megye.

Fehér terméskőből készült sírkő (90 x 41 x 11,7 cm), vésett betűkkel.

Lejegyezte Péntek Zsuzsa, 2003.

11.

Ember
ha megállsz
e gyász sírhalomnál
Ne késsél olvasni
mit mívelt a halál
Kökösi NAGY ÁDÁM
s neje NAGY AMÁLIÁval
Két kis gyermekeik
SÁNDOR ÉS
LAJOSSAL

Alvó ágyaikban egyszerre
haltak meg
Véletlenül támadt füst ölte őket meg
1881 Január 18 án
kikért kesereg életben maradt
NAGY AMÁLIA

NAGY ÁDÁM élt 35 évet
NAGY AMÁLIA „ 34 „
Párosan éltek
NAGY SÁNDOR „ 7 „
NAGY LAJOS „ 4 „

Kökös, Kovászna megye. Az unitárius templom melletti régi temető.

Gránit talapzaton terméskő sírjel. Méretei: 250 x 72–45–53 x 60–30–40. A vésett, aranyozott felirat három márványlapon olvasható. A felirat fölött domború levélkoszorú. A sír felismerhetetlen.

Lejegyezte Kubánda Réka, 2002.

12.

1883 Junius 6

SÖTÉT SIRAD HANTJA ALATT
PORHÜVELYED ITT HAMVAD
DE JOSÁGOD MIND ÓRÖKRE
ROKONID KÖZT FENNMARAD
VERNES ISTOK VOLT A NEVED
HETVEN ESZTENDŐT ÉRTÉL
LAKATOS ILONA NÖDDEL
NEGYVENNÉGYET TÖLTÖTÉL
MÍG KINOS BETEGSÉG UTÁN
E SIRBOLTBA KÖLTÖZTÉL

Torockó, Fehér megye.

Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2000.

13.

E NÉMA SÍRHANT
FEDI
DALI MÁTÉ
PORAIT
SZÜL. 1841 BE
MEGHALT
1878
FEBRUÁR 26 ÁN
BÉKE PORAIRA
BÁNATOS SZÍVŰ
NEJE SZABÓ
ROZÁLIA
KÉT ÁRVÁJA
MÁTÉ ÉS ÁGNES
EMELTE E KÖVET

Hátul:

LETÖRT VIRÁG
KISEM NYILVA
DALI ÁGNES
ELHERVADA
SZÜLŐINEK
BÁNATYÁRA
17 ÉVES KORÁBA
SZ. 1879 be
MH. 1896 ba

Méskő, Kolozs megye.

Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2000.

14.

ITT NYUG
SZIK KÉT
TESTVÉR
OLCSVÁRI MA
RI ÉS FERENC
MEGHALT
1899 BE

EMLÉK SZOBOR

ÉLT 9 ÉVET
E KÖVET EMEL
TÉK ÉDES SZÜ
LŐI OLCSVÁRI
SAMU ÉS NEJE
KOMÁROMI AN
[NA] VIRÁG VOL
TAM EL HERVAT
TAM NEM IS ÉL
TEM SIRBA SZÁL
TAM ALSZOM
ÉDES ÖRÖK ÁL
MOM BÉKE PO
RAIKRA

Harasztos, Kolozs megye.

Lejegyezte Keszeg Vilmos, 2000.

15.

A HALÁL GYAKRAN KA
SZÁL HARMUNKAT EGYSZ
ERRE TALÁLT KOVÁCS LINA, ANNA,
MIHÁLY HIRTELEN BORITJA VIZÁR. 1913 JUL 17.IK
NAPJAN ÉRE MINKET
E NAGY CSAPAS
9, 5 ÉS 2 ÉVESEN
NYUGODJATOK BÉKÉBEN.

Korond, Hargita megye. *Nagykert* (unitárius temető).

Kőből készült síremlék. Méretei 50 X 30.

Lejegyezte Kiss Tünde, 2002.

16.

ITT NYUGSZIK
KELEMEN JÓZSEFNÉ
SZÜL. KELEMEN ÁGNES
SZÜL 1868 FEB 10
MEGHALT 1918. Ix. Hó 1.

AZ OLÁH BETÖRÉSKOR
MENEKÜLÉS KÖZBEN
AZ ALSÓRÁKOSI
MEZŐBEN
BLPF
EMLÉKÜL ÁLLÍTATTÁK
TESTVÉREI

Csomakőrös, Kovászna megye.

Papolci homokkőből készült síremlék. Méretei: 85 x 43. A felirat fölött két csillag.

Lejegyezte Szócs Borbála, 2002.

17.
FARÁDI
ÁRON
NYUG. ÁLL. IG. TANÍTÓ
1851–1920
SÁNDOR ÁRONNÉ
Sz. Felsőtorjai
LÁSZLÓ VILMA
1861–1919
SÁNDOR ALBERT
1882–1883
f. SÁNDOR ALBERT
1890–1914
HŐSI HALÁLT HALT
GALÍCIÁBAN

Csomakőrös, Kovászna megye.

Márványoszlop. 170 cm magas. Műkő keretben fehér márvány.

Lejegyezte Szócs Borbála, 2002.

18.

ÁLLJ MEG OHALANDO-TEKINTS E SÍRKÖRE.
OLVA[...]NYUGSZIK[...]NEK.

A
TÖVÉBEN
VONÓ KATA
VOLT A NEVEM A
KI CSAK 11 ÉVET ÉL
TEM S MÁRA 12-IK
TAVASZON LEHUL-
LOTT AZ ÉGRŐL. AZ
ÉN RAGYOGÓ CSILLA
GOM, ÉDESAPÁM.ÉDES
ANYÁM AKIK ENGEM
ÁPOLTATOK.SA SZIVE
TEK FÁJDALMÁVAL I-

DE BOCSÁTOTTATOK.
TÖBBÉ ÉRTEM NESIR-
JATOK HOGY EL KEL-
LETT BOCSÁSSATOK.
ÉDES JÓ SZÜLEIM LE-
GYETEK BOLDOGOK. A
KIK ENGEM MINDIG
HIVEN GONDOZTA
TOK!

SZÜLETETT 1913
OKTOBER 2.
MEGHALT 1925
JANUÁR 12.

E KÖVET EMELTÉK EMLÉKÜL SZÜLEI
VONÓ ANDRÁS ÉS NEJE VARGA ERZSÉBET

Méra, Kolozs megye.

Méskőből készült sírjel, obeliszk. Méretei: 250 x 45. A felirat fölött virágkoszorú, benne ka-
lászttartó kar.

Lejegyezte Szalma Anna-Mária, 2002.

19.
ITT NYUGSZIK
FERENCZ JÁNOS
1856–1927
FELESÉGE
DANCS ZSUZSANNA
1864–1896
GYERMEKE BERTA
1891–1897
E SÍRKŐ ŐRZI EMLÉKÉT
LÁNYUKNAK ZSUZSANNÁNAK
KI SZÜL 1893 ÉVBEN
S MINT ÁPOLÓNŐ A
VILÁGHÁBORÚBAN HŐSI
HALÁLT HALT 1917 ÉVBEN
NYUGODJANAK CSENDESEN
E SÍRKÖVET EMEL
TETTE A HÁLÁS GYERMEKE

Csomakőrös, Kovászna megye.

Papolci homokkőből készült síremlék. Méretei: 85 x 43. A felirat fölött két csillag.

Lejegyezte Szócs Borbála, 2002.

20.
ITT NYUGOSZNAK
VÁNCSARÓZA
VÁNCSAANNA
KIKETEGYMÁSUTÁN RAGAT
ELAHALÁLASZERETŐ
SZÜLŐKKÖRÉBŐL KIKET
EGYNAPONTEMETEKEL
AZSIRBAÉLETIKNEK
LEGSZEBKORAIKBAN
KIKÉLTEK
RÓZA 22 ÉVETÉS
ANNA 15 ÉVET
AZÖRÖKNYUGALMUKNAK
OLYKORÁNSIRTÁSTAK
HOGYSZIVEMAJDEL-
HASATAZÉDESANYOKNAK
MEGH 1901 FEB 7 ÉS 8

TESTVÉREIK
VÁNCSA MÁRIA
ÉLT 4 ÉVET M:H 1877 AGU. 13
MÁRIA
ÉLT 2 ÉVET M:H 1884 FEB 24
BÉKEPORAIBAN

VÁNCSA DÁVID
Szl. 1884 m.h. 1927 Fe.27

Sepsiszentgyörgy, ortodox temető. Kovászna megye.
Homokkőből készült síremlék. Méretei: magassága 200 cm, szélessége 46 cm, vastagsága 40 cm.
Lejegyezte Roman Márta, 2005.

21.
[...]**HALANDO ÁLL MÉG ITTEN**
E SÍR ELŐTT MOST ITT NYUGOSZIK
A SOKAT SZENVEDETT[...]SÁNDOR GYÖR[GY]****
KI VOLT AMGÉLT
A SZÜLŐK SZEMEFÉNYE
LEGSZEB.KORABA KÖL
TÖZÖT SZÜLETETT 1922
JÚLIUS 10.ÉN MEGHALT
1939 JÚLIUS 14.ÉN NYOLCÉ
VES KORÁTOL ALIG VOLT
JONAPJA MERT TESTÉT
ÁLLANDON. BETEGSEG
BÁNTOTTA. BETEGSÉGÉT
HORDOZTA. ISTENBEN
TETT HITTEL TELVE

VOLT A SZIVE IGAZ SZERETETTEL. ABBAN
REMÉNYKEDET HOGY LESZ
JONAPJAMIR HIRTELEN AZ
URÖT ELSZOLITOTA KED
VES [SZÜLEITÖL]...
BETE. IDEVÁRJAPIHEN[...]
[...]
KIT ELNEMFELEDIK MÍG ÉLNEK
AZ ÉLÖK KÖZÖT ISTENSEGEDEL
MÉVEL CSINÁLTATTA ÉDESAPJA
[...]

Méra, Kolozs megye.

Méskőből készült sírjel. Méretei: 250 x 45. A felirat fölött levelekből alkotott, faragott koszorú, benne két, búzakalászt tartó kéz. A felirat első sorai félkörívben körülvesszik a díszítést.

Lejegyezte Szalma Anna-Mária, 2002.

22.

FELEJTHETETLEN KÉT JÓ
FIUNK SZABÓ IMRE
SZÜL. 1927 M.H. 1945
A FOGSÁG IDEJE ALAT
RAGADOT EL A SZÖRNYŰ
HALÁL. IT AZ EMLÉKE
ITT NYUGSZIK E SIRBAN
SZABÓ DÉNES
SZÜL. 1933 M.H. 1956.
KATONAI SZOLGÁLATI
IDŐ ALAT VÁRATLAN
HALÁLT HALT A LUPENI
BÁNYA HA TUDNA
BESZÉLNI EL MONDANÁ
HOGY KELET NEKI MEG
HALNI. BÉKE PORAIKRA.

A sírjel oldalán található egy másik felirat:

NAGY JÁNOSNÉ
VÁGÁSI LIDIA
SZÜL. 1866
M.H. 1950
BÉKE PORAIRA

Parajd, *Mogyorópatak*, Hargita megye.

Kőből készült sírjel, fehér márvány lappal. Méretei: 156 x 40 x 36 cm. Felfele csúcsosodik. Véssett fűzfamotívummal, fényképpel díszített. A fénykép alatt puska és csákány. Alatta felirat: A HAZÁÉRT. A sírjelhez tartozik egy 1 x 1,5 m terület.

Lejegyezte Fülöp Orsolya, 2004.

23.

Akárki erejárász tekincs e sirkőre
Olvasd el kinyugszik e sir kebelébe
Itt nyugszik
Szász T. Ferike
1959 – 1972
Fiatal életem rövidre vólt szabva
Virágzó koromba hultam el a porba
Autó szerencsétlenségáldozatalett
Nyugodjék csendesen
Holtig siratják gyászoló szülei
és testvére

E sir követ bánatos szülök
készítették hogy ezzel őrizzék
gyermekük emlékét

Héderfája, Maros megye.

Betonból készült sírjel. Méretei: magassága 140 cm, szélessége 60 cm. A szöveg fölött a gyermek fényképe. A sírjelhez tartozik egy 2 x 3 m terület, vasbeton kerítéssel bekerítve. Mellette vasból készült pad.

Lejegyezte Peti Botond, 2004.

24.

Itt nyugszik madaras miki, ki egy elesés okáért 11 éves korában költözött e sírba. 1967–1978. Megáldjuk emléked míg sírodnál állunk, most is a miénk vagy, mindig hazavárunk. Emlékét őrzi bánatos szülei és testvére Csabi.

Vadasd, Maros megye.

Lejegyezte Székely Emőke, 2003.

25.

ITT NY.
SIMO FERENC
sz. 1961–1979
„HAZA INDULT AKKOR
DE LESUJTOTTAK RAJA
OTT HAGYTA AZ UTNAK PORABA
A GYILKOS KEZEK KIOLTOTTÁK IFJ
ELETEMET GYÁSZ ÉS
BÁNAT MARADT AZ
ÉN ÉDES SZÜLEIMRE
BÉKE PORAIRA

Korond, Hargita megye. *Nagykert* (unitárius temető).

Műkőből készült síremlék. Méretei 120 x 50. A felirat fekete márványlapra vésve. Fölötte az elhunyt fényképe.

Lejegyezte Kiss Tünde, 2002.

26.

DARAY GÁBOR
ÉLT 46 ÉVET
DARAY ÁRPÁD
ÉLT 15 ÉVET
MEGHALTAK 1979 JUL. 6

„DE JAJ ANNAK, KI ÉL MEG, S MÁR HALOTT,
ELŐTTE SEMMI ÉS MÖGÖTTE MINDEN
IMÁDSÁG, ÁTOK, MIND HASZTALAN”
JUHÁSZ GY.

Szatmárnémeti, Szatmár megye.

Családi kriptá (240 x 200 cm). A sírjel fekete márványlap (60 x 40 cm), a felirat fölött fénykép.
Lejegyezte Németh Boglárka Noémi, 2003.

27.

CSEGÖLDI SÁNDOR
1946 – 1983
Utolsó dobant a fiatal szívem
A ratosnyai völgyben mikor egy óriás
gép kiszorította lelke
Az utolsó percben is rátok gondoltam
De a nagy fájdalomtól szólni sem tudtam
Bucsuzom téled drága feleségem
És két szép gyermekem
Értetek küzdöttem és hagytam el életem
Fájó szívvel válok el tőletek

Disznajó, Maros megye. Református temető.

Sírkő. Véssett szomorúfűz. Gondozott, kerítéssel körülvett sír.
Lejegyezte Vita Imola-Renáta, 2003.

28.

„Én az Úrban bíztam”
KISS IMRÉNÉ
1914–1968
KISS IMRE
1904–1984
Emléke mindig megmarad

Feketelak, Kolozs megye.

Betonból öntött síremléke, a felirat fehér márványlapon. A síremlék mérete: 87,5 x 62,5. Pataki kővel díszített betonöntvény talapzat. Méretei: 300 x 250.
Lejegyezte Both Zsuzsa, 2002.

29.

„BÉKESSÉGET HAGYOK NÉKTEK...
NE NYUGTALANKODJATOK A TI
SZIVETEK...” JN.14,27.

ITT VÁRJA FELTÁMADÁSÁT
MUSZKA JÁNOS
1947–1986

EMLÉKÉT SZERETETTEL ŐRZIK
KEDVESEI.
„IGEN ATYÁM,
MERT IGY VOLT KEDVES TE ELŐTTED.”
MT. 11, 26.

1987

Méra, Kolozs megye.

Mészköbe épített fekete márványlap. Baloldalt kopjafa alakúra faragott oszlop. Jobb oldalt kőből faragott tulipán. Méretei: 87 ill. 143x93. Kerítéssel körülvett ápoltság.

Lejegyezte Szalma Anna-Mária, 2002.

30.

ORBÁN MÁRTON
1916–1989
LOVÁSZ LUJZA
1918–
„MERT NÉKEM AZ
ÉLET KRISZTUS ÉS A
MEGHALÁS
NYERESÉG” FIL. I. 21

Angyalos, Kovászna megye.

Fekete márvány síremlék. Véssett kehellyel díszített.

Lejegyezte Ferenczi Eszter, 2004.

31.

ITT NYUGSZIK
SZÓLÓSSI LAJOS
1899 – 1968
és neje
TAR KLÁRA
1909 – 1989
SEBŐK JÓZSEF
1916 –
BÉKE PORAIKRA

„A nagy világon e kívül nincsen számodra hely
Áldjon vagy verjen sors keze
Itt élned, halnod kell.”

Koltó, Máramaros megye.

Betonból készült síremlék. A sírkő bal oldalán szomorúfűz díszítés.

Lejegyezte Bölönyi Helga-Tünde, 2003.

32.

Itt nyugszik

KOVÁCS FERENC

bányász

sz. 1886 m. 1960

Emléke legyen áldott

Hűséges és igaz szocialista munkás volt.

KOVÁCS ELIZA

sz. 1919 m. 1994

Marosújvár, Maros megye.

Mozaikból készült síremlék, közepén márványlap. Fölötte kereszt, valamint kalapács és lámpás. 127x204. Betonlappal fedett sír, 227 x 110 x 54.

Lejegyezte Balogh Ildikó, 2005.

33.

Itt nyugszik

KRISTÓF ANDRÁS

1964 –1995

E gyászos sírkőre

Nézzen rá mindenki

Mert az én tragikus

Halálomat hirdeti

Egy végzetes reggel

Hogy munkába álltam

Rá egy pár órára

Rettentően jártam

Rám zuhant egy nagy fa

Szétzúzta a fejem

S abból meghaltam

Vásárhelyen

Drága feleségem, egyetlen gyermekem

El kell hogy búcsúzzak

Nem tehetek róla

Ugy vegyetek mintha nem nem is lettem volna

B.P.

Disznajó, Maros megye. Református temető.

Fekete márvány síremlék. Véssett fa.

Lejegyezte Vita Imola-Renáta, 2003.

34.
ITT PIHEN
AZ ÚRBAN
SERESTÉLY
JÁNOS
SZÜL. 1953
MEGH. 1995
ÉS NEJE
BIKFALVI
SÁRA
SZÜL. 1955
MEGH.
MIKOR A TERHEM
ROSKADOZVA VITTEM
CSENBEN ÉS VÁRATLANUL
ÁTKAROLT AZ ISTEN

SZOMORÚ LETT ÉLETÜNK
MERT TE VOLTÁL
MINDENÜNK
HA A SORS KEZE IS ÉR
ISTEN A VEZÉR
NYUGODJANAK BÉKÉBEN

Szék, Kolozs megye.

A sírt 1995-ben nyitották meg a férj elhunytakor. A család egyúttal előkészítette az özvegy sírhelyét is. A sírjel fekete márványból készült, 130 x 36 x 17 cm méretben. A sírt 210 x 243 x 30 cm-es betonkerítés veszi körül. Az erre rögzített vaskerítés a szülők sírját is körülfogja. Lejegyezte Keszeg Vilmos, Keszeg Ágnes, 2002.

35.
ITT NYUGSZIK KISDED
TAR RAYMOND JÁNOS
SZ. 1996 V 17 MH. 1997 III 30
„HAGYJÁTOK BÉKÉT E KIS GYERMEKNEK
ÉS NE TILTSÁTOK MEG NEKIK,
HOGY HOZZÁM JÖJJENEK, MERT
ILYENEKÉ A MENNYEKNEK ORSZÁGA”
Máté 19 : 14

Koltó, Máramaros megye.

Lejegyezte Bölönyi Helga-Tünde, 2003.

36.

Itt nyugszik
BÍRÓ FERENCZ
Kántor és kovácsmester
Sz. 16.10.1932.–MH. 16.09.1999
és neje
TÓKÉS ILONA
ÓVÓNŐ
Sz. 24.10.1935 – MH –
Megtettem mindent, amit megtehettem
Kiknek tartoztam, mindent megfizettem
Elengedem mindenki tartozását,
Feledd el arcom romló földi mását
Dsida Jenő

Kolozs, Kolozs megye.

Fekete márvány síremlék.

Lejegyezte Blényesi Enikő Noémi, 2002.

37.

BECSÜLETBŐL
AKIT INNEN
TARISZNYÁL-
TAK AZT EGY
KÖNNYEN NEM
FOGJA AZ ÉLET
PISZKA MERT
ITT MÉG A SÁR
IS TISZTA
– KÁNYÁDI S –
DR. MEZEY
ANDRÁS
1917 – 1998
ÉS FELESÉGE
DR. BARABÁS
ANNA
1917 – 1999

Parajd, Nyíres, Hargita megye.

Kopjafa. Méretei: magassága 187 cm, szélessége 13 cm, vastagsága 16 cm. A sírjelhez tartozik egy 1,5 x 1 m terület. Gondozott.

Lejegyezte Fülöp Orsolya, 2004.

38.
ITT NYUGSZIK
GÁL BÉLA
SZŰL. 1935.XII.17
ÉS NEJE
SZILÁGYI JULISKA
SZŰL. 1939. VII. 28
MH.
MAJD HA EGYKOR SZEMEIMBŐL
KISZÁRADNAK A KÖNNYEK,
IDE JÓVÓK KEDVES FÉRJEM
MELLETTED PIHENEK!
JÉZUS TE LÉGY VELÜNK!
BÉKE PORAIKRA

Szilágysámson, Szilágy megye. Új (baptista) temető.
Sírkő, a felirat fölött szomorúfűz. Méretei: 80 x 50.
Lejegyezte Széles Hajnal, 2002.

39.
ITT NYUGSZIK
MOLNÁR RÓZÁLIA
SZ. FÁBIÁN
1944 – 2002

„A SZERETET AZ EGYETLEN
ZSEBKENDŐ, AMI FELSZÁRITJA A
MEGSZOMORODOTTAK KÖNNYEIT.”
C.H. SPURGEON

„NEM HAGYLAk EL, SEM EL NEM
TÁVOZOM TŐLED.”
ZSID. 13,5.

Parajd, Mogyorópaták, Hargita megye.
Fekete márványból készült síremlék. Méretei: magassága 92 cm, szélessége 49 cm, vastagsága
10 cm. A sírjelhez tartozik egy 2 x 2 m terület.
Lejegyezte Fülöp Orsolya, 2004.